

“Make it new”: Ποίηση και ψηφιακές φιλολογίες

Στη μνήμη του καθηγητή John Keating

Δεν πάει πολύς καιρός από τότε που η Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών ανακοίνωσε και υλοποίησε τη δημιουργία της ιστοσελίδας της [<http://rapadiamantis.net/>], προκειμένου να συμπεριλάβει το σύνολο του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, καθώς και σχετικές με αυτό μελέτες, οπτικοακουστικό υλικό και «ενδεχομένως μπλογκ»,¹ καθιστώντας τα όλα «στη διάθεση του κάθε Έλληνα με ένα κλικ». ² Αν κανείς, ωστόσο, επισκεφτεί την ιστοσελίδα της ΕΠΣ, βρίσκεται αντιμέτωπος με μια μάλλον αποκαρδιωτική εικόνα. Όντως, το έργο του Παπαδιαμάντη έχει γίνει ηλεκτρονικά διαθέσιμο. Σε τι μορφή, όμως, και με ποιαν ακριβώς χρηστικότητα; Άλλα από τα κείμενα είναι σε μορφή PDF³ και άλλα έχουν απλώς «ριχτεί» στη σελίδα, ως απλό, στοιχειωδώς μορφοποιημένο, HTML.⁴ Και ποιος, λοιπόν, θα μπορούσε να προσεγγίσει το κείμενο και να διαβάσει απρόσκοπτα μερικές χιλιάδες σελίδων στην οθόνη του υπολογιστή του;

Συνηθίζουμε, δυστυχώς, στην Ελλάδα να αποκαλούμε ψηφιακή δημοσίευση ακόμη και στατικές αναρτήσεις ψηφιοποιημένου υλικού, που αντλούν από έντυπες πηγές και αναπαράγουν τις ιδιότητές τους, χωρίς να λαμβάνουν υπ’ όψιν το μέσο, τις ιδιομορφίες και τις δυνατότητές του. Εκτός αυτού, είναι πολλοί και οι όψιμοι «λουδίτες», που παρεξηγούν και διαστρεβλώνουν την έννοια του ψηφιακού. Ενώ ζουν εντός της μετανεωτερικότητας, αποδεχόμενοι έμπρακτα τις συνθήκες και χρησιμοποιώντας τους διαύλους της, εκτέμπουν υποκριτικές ιερεμιάδες, νοσταλγώντας «χρυσά καλύβια», «ολάσπρες γάστρες» και «τα καλά τα χρόνια μας που πάνε». Μιλώντας, όμως, για την ψηφιακή συνθήκη, δεν εννοούμε κάτι προσωρινό, περιθωριακό, προαιρετικό, αλλά κάτι που, καλώς ή κακώς, συνυφαίνεται με τη ζωή μας σε όλους τους τομείς. Για να εξετάσουμε λοιπόν την τέχνη της ποίησης, στον βαθμό που συνδέεται με την ψηφιακή συνθήκη και συνομιλεί μαζί της, θα έπρεπε να περιηγηθούμε τις αναρίθμητες «γεωγραφίες» μιας πολυπρισματικής πραγματικότητας.

Διότι η συνάντηση της ποίησης με το ψηφιακό θα μπορούσε, μεταξύ άλλων, να ισοδυναμεί με τα ψηφιακά αποθετήρια ποίησης, στη γραπτή ή/και ηχογραφημένη μορφή της, όπως είναι, λ.χ., το Lyrikline⁵ ή το Poetry Archive.⁶ Θα μπορούσε ακόμη η συνάντηση αυτή να ταυτίζεται με εμπορικές εκδόσεις που χρησιμοποιούν ψηφιακά εργαλεία και πολυμέσα, προκειμένου να αναδείξουν την πολύπλευρη φύση ενός ποιητικού έργου, όπως στην περίπτωση της εμβληματικής *Έρημης Χώρας* του Τ. Σ. Έλιοτ.⁷ Είναι, συν τοις άλλοις, και η ψηφιακή παρουσία ποιητικών περιοδικών,

¹ Λαμπρινή Κουζέλη, «Ο Παπαδιαμάντης αποκτά μπλογκ», ΤΟ ΒΗΜΑ, 21/11/2013, [<http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=541231>]

² Λαμπρινή Κουζέλη, «Ψηφιακός Παπαδιαμάντης για όλους», ΤΟ ΒΗΜΑ, 18/07/2014, [<http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=616433>]

³ Αρκτ. του Portable Document Format (ελλ.: Μορφή Φορητού Εγγράφου).

⁴ Αρκτ. του Hyper Text Markup Language (ελλ.: Γλώσσα Σήμανσης Υπερκειμένου).

⁵ Πρωτοβουλία του Literaturwerkstatt (Εργαστηρίου Λογοτεχνίας) του Βερολίνου [<http://www.lyrikline.org/>].

⁶ Υπό τη διεύθυνση του Άντριου Μόσιον, πρώην poet laureate του Ηνωμένου Βασιλείου, και του μουσικού παραγωγού Ρίτσαρντ Κάρρινγκτον [<http://www.poetryarchive.org/>].

⁷ Εφαρμογή για iPad της εταιρείας Touch Press [<http://www.touchpress.com/titles/thewasteland/>].

οργανισμών και ακαδημαϊκών ιδρυμάτων. Είναι, τέλος, και η ίδια η ψηφιακή (ή ηλεκτρονική) ποίηση, που ανοίγεται και αυτή σε πολλές επιμέρους εκδοχές.⁸

Έτσι, ένα κείμενο, που χαρτογραφεί τον χώρο, θα μπορούσε εύκολα να εκφυλιστεί σε κατάλογο περιπτώσεων και των αντίστοιχων συνδέσμων τους. Δεν θα θέλαμε, όμως, κάτι τέτοιο· αυτό που μας ενδιαφέρει είναι ν' αναδείξουμε τη διάσταση της ακαδημαϊκής έρευνας, πώς δηλαδή διαμορφώνεται το σκηνικό, πώς αλλάζει το παράδειγμα της μελέτης ποιητικών κειμένων μέσα από τη χρήση μεθόδων και τεχνικών της ψηφιακής φιλολογίας. Θα πρέπει γι' αυτό να επισκεφτούμε δοκιμασμένες ψηφιακές εκδόσεις, με βάθος χρόνου πίσω τους, ώστε να είμαστε σε θέση να εξετάσουμε το φαινόμενο στην εξελικτική του πορεία. Αποκλείονται, επομένως, εγχώριες προσπάθειες, περιορισμένες, εξάλλου, στην παροχή βασικών εργαλείων ή στην απόθεση κειμενικών σωμάτων.⁹ Θα επιχειρήσουμε λοιπόν μια προσέγγιση, παρουσίαση και αξιολόγηση, σε τέσσερα ψηφιακά αρχεία από τον χώρο της αγγλόφωνης ποίησης, πηγές σχετικές με τους Ουίλλιαμ Σαίξπηρ, Ουίλλιαμ Μπλέηκ, Ουόλτ Ουίτμαν και Έμιλι Ντίκινσον. Μολονότι οι πηγές αυτές δεν είναι και τα πιο σύγχρονα παραδείγματα του είδους,¹⁰ τα εγγενή γνωρίσματά τους, καθώς και οι μεταξύ τους αναλογίες και αποκλίσεις, τις καθιστούν περιπτώσεις κατατοπιστικά χαρακτηριστικές.

Από την πληθώρα των πηγών που σχετίζονται με τον Σαίξπηρ, επιλέξαμε να παρουσιάσουμε το Open Source Shakespeare [<http://www.opensourceshakespeare.org/>]. Πρότζεκτ του Τμήματος Αγγλικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Τζορτζ Μείσον, συνιστά πείραμα στη φιλολογική τεχνολογία. Το OSS τέθηκε σε λειτουργία το 2003, παρέχει πρόσβαση σε ολόκληρο το έργο του Σαίξπηρ (θεατρικά, σονέτα και λοιπά ποιήματα), με πλήρες αλφαβητικό ευρετήριο, και υποστηρίζει δυνατότητες σύνθετης αναζήτησης με πολλαπλά κριτήρια.

Την έκδοση συνοδεύει άρθρο του Έρικ Μ. Τζόνσον, εμπνευστή του πρότζεκτ.¹¹ Επεξηγείται εκεί το «open source» του τίτλου, με τη διττή σημασία της δωρεάν πρόσβασης στο εργαλείο και του δικαιώματος ελεύθερης επεξεργασίας και επαναχρησιμοποίησής του, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα γίνεται για εμπορικούς σκοπούς. Βάση του σαιξπηρικού κειμένου αποτέλεσε μια έκδοση του Γκρέιντι Γουόρντ.¹² Ο Τζόνσον παρέχει όλες τις επιμέρους τεχνικές πληροφορίες και τεκμηρίωση των βημάτων της διπλωματικής και κριτικής έκδοσης για τη δημιουργία ενός κειμένου αναγνώσιμου, τόσο από τον χρήστη, όσο και από τη μηχανή. Αναλύονται, επίσης, η –μάλλον στοιχειώδης– κωδικοποίηση και σήμανση του κειμένου, η κατασκευή της βάσης δεδομένων (MySQL)¹³ και η –κάπως άχαρη με τα σημερινά δεδομένα– παρουσίαση του ολοκληρωμένου υλικού.

⁸ Βλ. και αλλού στο αφιέρωμα και, ενδεικτικά, το Electronic Poetry Center (Κέντρο Ηλεκτρονικής Ποίησης) στο Πανεπιστήμιο του Μπάφαλο [<http://epc.buffalo.edu/>].

⁹ Προς αυτή την κατεύθυνση, είναι αξιόλογη η προσπάθεια που γίνεται στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, ιδίως η «Ανεμόσκαλα», ως εργαλείο αλφαβητικού ευρετηρίου για το έργο Νεοελλήνων Ποιητών [<http://www.greek-language.gr/Resources/literature/tools/concordance/index.html>].

¹⁰ Αξίζει, έστω και ενδεικτικά, να αναφέρουμε την έκδοση που έχει γίνει στο *Γουόρντεν* του Χένρι Ντέιβιντ Θόρω [<http://www.digitalthoreau.org/fluid-text/toc/>], καθώς και το πολύ καλό, επί πληρωμή δυστυχώς, Samuel Beckett Digital Manuscript Project [<http://www.beckettarchive.org/>].

¹¹ Κατά την ολοκλήρωση του κειμένου αυτού, οι σελίδες του άρθρου ήταν ανενεργές. Μπορούν, όμως, να προσπελαστούν στην ακόλουθη διεύθυνση: [bit.ly/1syZCJ2].

¹² Η λεγόμενη Moby Shakespeare του 1995 [<http://icon.shef.ac.uk/Moby/mshak.html>], ψηφιοποιημένη έκδοχή, με τη σειρά της, της έντυπης έκδοσης Globe (1866).

¹³ Αρκτ. του Structured Query Language (ελλ.: Δομημένη Γλώσσα Επερωτήσεων).

Αν και πρόκειται για μια μάλλον απαρχαιωμένη ψηφιακή έκδοση, το William Blake Archive [<http://www.blakearchive.org/blake/>] εξακολουθεί να ενημερώνεται και να διαθέτει πολύτιμο, σε κάθε περίπτωση, υλικό. Εγκαινιάστηκε το 1996 και είναι αποτέλεσμα της συνεργασίας πολλών ιδρυμάτων, με τη στήριξη της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου. Βασικοί του υπεύθυνοι, επικεφαλής μεγάλης ομάδας συνεργατών, είναι οι Μόρρις Ηβς (Ρότσεστερ), Ρόμπερτ Έσικ (Καλιφόρνια, Ριβερσάιντ) και Τζόζεφ Βίσκομι (Βόρεια Καρολίνα, Τσάπελ Χιλ).

Το Αρχείο φιλοξενεί πληθώρα οπτικού υλικού από τα εικονογραφημένα (*illuminated*) βιβλία, που είχε τυπώσει ο Μπλέκ με πρωτοποριακές μεθόδους δικής του έμπνευσης, καθώς και από χειρόγραφα και εικαστικά του έργα. Οι εικόνες συνοδεύονται από μεταγραφή του κειμένου που περιέχουν. Πολλαπλές, με βάση τον τύπο και το περιεχόμενο των εικόνων, είναι οι δυνατότητες αναζήτησης, ενώ μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σελίδες υποστήριξης και τεκμηρίωσης του πρότζεκτ, που περιλαμβάνουν αναλυτική βιβλιογραφία, εργοβιογραφία και χρονολόγιο για τον Μπλέκ, κατάλογο των συλλογών απ' όπου προέρχονται οι εικόνες, ψηφιακή έκδοση των ποιητικών και πεζογραφικών απάντων του από τον Ντέιβιντ Β. Έρντμαν, με σχόλια του Χάρολντ Μπλουμ, ανάλυση των τυπογραφικών του μεθόδων και κατάλογο χρήσιμων συνδέσμων. Το υλικό της ιστοσελίδας υπόκειται μεν σε κοπιράιτ, αλλά είναι ελεύθερη η χρήση του για εκπαιδευτικούς σκοπούς.

Οι ψηφιακές πηγές που μόλις περιγράψαμε ξεχωρίζουν για τον μεγάλο πλούτο του υλικού τους και τη δωρεάν πρόσβαση που παρέχουν σε αυτό. Θα πρέπει, όμως, να γίνει σαφές ότι μια ψηφιακή πηγή κρίνεται όχι μόνο για το περιεχόμενό της, αλλά και για τη δυνατότητά της να επινοεί εκ νέου τον εαυτό της, να προσαρμόζεται σε νέα δεδομένα και να χειρίζεται το περιεχόμενό της ως κάτι που δεν αποτίθεται απλώς στην ψηφιακή αιωνιότητα, αλλά που επιζητεί διαρκώς νέες δομές και νέες προσεγγίσεις. Διότι, όσο σημαντική είναι η καθαυτό ψηφιοποίηση, άλλο τόσο είναι και η ψηφιακή επιμέλεια (*digital curation*), η εξασφάλιση ότι το υλικό αυτό συντηρείται σωστά και παραμένει συμβατό με τα διαρκώς εξελισσόμενα τεχνολογικά δεδομένα.

Από αυτή την άποψη, λοιπόν, και μέχρι νεοτέρας, το OSS και το William Blake Archive πάσχουν, κινδυνεύοντας, ανά πάσα στιγμή, να ξεπεραστούν από τις αντικειμενικές συνθήκες και να μετατραπούν σε «εκθέματα» μιας ψηφιακής αρχαιολογίας. Και αυτός είναι ένας κίνδυνος από τον οποίο φαίνεται να έχουν διαφύγει δυο άλλες πηγές, παλαιές κι εκείνες, αλλά και οι δυο ριζικά πλέον ανανεωμένες.

Το The Walt Whitman Archive [<http://www.whitmanarchive.org/>] στεγάζεται στο Πανεπιστήμιο της Νεμπράσκα και αποτελεί καρπό συνεργασίας μιας μεγάλης ομάδας ερευνητών υπό τους Εντ Φόλσομ (Αϊόβα) και Κένεθ Μ. Πράις (Νεμπράσκα-Λίνκολν). Στόχος του Αρχείου είναι να λειτουργήσει ως ηλεκτρονικό εργαλείο για την έρευνα και τη διδασκαλία και να παράσχει μια χρηστική έκδοση για το σύνολο του έργου του Ουίτμαν, απευθυνόμενη σε ερευνητές, σπουδαστές, αλλά και στο ευρύ αναγνωστικό κοινό.

Εκτός από τον ιδιαίτερο όγκο του, το έργο του Ουίτμαν εμφανίζει και ιδιαίτερες εκδοτικές δυσκολίες, όπως είναι, λ.χ., οι έξι ριζικά αναθεωρημένες εκδόσεις του μείζονος έργου του, *Leaves of Grass*. Το Αρχείο, λοιπόν, συμπεριλαμβάνει όλες αυτές τις εκδόσεις, συνοδευόμενες από το πολλαπλό περιεχόμενό τους, που αποτελείται από σημειωματάρια, χειρόγραφα, πεζά κείμενα,

επιστολές, άρθρα του Ουίτμαν και άλλων. Το υλικό αυτό, ενσωματωμένο σ' έναν εκ των πραγμάτων δυναμικό σχεδιασμό, μιας ιστοσελίδας, δηλαδή, που εξελίσσεται διαρκώς,¹⁴ είναι καταναμημένο στις ακόλουθες κατηγορίες: α) Το σύνολο των δημοσιευμένων έργων του Ουίτμαν, βιβλία, άρθρα και μεταφράσεις του, β) Χειρόγραφα κατάλοιπα, σημειωματάρια, καθώς και έγγραφα από την υπαλληλική του σταδιοδρομία, γ) Βιογραφικές και χρονολογικές πληροφορίες για τον ποιητή, καθώς και τμήματα της αλληλογραφίας του, δ) Αναλυτική βιβλιογραφία και σχετικά άρθρα, ε) Οπτικοακουστικά αρχεία και στ) Πλούσιο υλικό τεχνικής υποστήριξης και τεκμηρίωσης, συνδέσμους και εργαλεία, διαθέσιμα για «κατέβασμα».

Έτσι, λοιπόν, το Αρχείο συνδυάζει την εικόνα και το κείμενο (με το δεύτερο ως μεταγραφή, συχνά, του πρώτου). Οι εικόνες είναι αρχεία TIFF,¹⁵ σε υψηλή ανάλυση, και η μεταγραφή χρησιμοποιεί XML¹⁶ και METS,¹⁷ που επιτρέπει την περιγραφή και τον έλεγχο του υλικού, την ανάλυση των δομικών πληροφοριών του, καθώς και τη μακροπρόθεσμη συντήρηση και προσβασιμότητά του. Τα περιεχόμενα του Αρχείου είναι διαθέσιμα για μεταφόρτωση, διανομή και επεξεργασία, με άδεια Creative Commons που προϋποθέτει μόνο την παραπομπή στην πηγή και τη μη εμπορική χρήση του υλικού.

Αντίστοιχης δυναμικής είναι και το πρότζεκτ των Dickinson Electronic Archives [<http://www.emilydickinson.org/>],¹⁸ που φιλοδοξεί να αποτελέσει συνεργατικό, δημιουργικό και κριτικό, χώρο για την ανάγνωση του έργου της ποιήτριας και για την παραγωγή πρωτότυπης ερευνητικής εργασίας, με απώτερο στόχο να αναδειχθεί πώς το ψηφιακό περιβάλλον και η διεπιστημονική προσέγγιση μπορούν να αλλάξουν τον τρόπο μελέτης των κειμένων και να αποκαλύψουν νέες ερμηνείες και περιεχόμενα.

Τα Αρχεία, βασισμένα σε υλικό από τις συλλογές του Κολλεγίου του Άμχερστ και της Βιβλιοθήκης Χόουτον του Χάρβαρντ και με πολυπληθή ομάδα συνεργατών υπό την ηγεσία της Μάρθα Νελλ Σμιθ, χρησιμοποιούν ως πλαίσιο διαχείρισης του περιεχομένου τους την ανοιχτή και ελεύθερη πλατφόρμα Drupal και έχουν ως επίκεντρό τους τέσσερις θεματικές «εκθέσεις». Η πρώτη έκθεση έχει ως αφορμή μια δαγεροτυπία του 1859, που υποτίθεται ότι απεικονίζει την Ντίκινσον. Πραγματεύεται τη γνησιότητα της δαγεροτυπίας, αλλά και την πρόσληψη της σχετικής είδησης από τον Τύπο, για να οδηγηθεί σε μια γενικότερη συζήτηση σχετικά με τη φύση της εικόνας ως πολιτιστικού παλίμψηστου αισθημάτων, επιθυμιών και αντιλήψεων. Η δεύτερη, με τον τίτλο «Ravished Slates», ασχολείται με σαράντα ύστερα αποσπάσματα και σχεδιάσματα της Ντίκινσον, τα λεγόμενα «Lord Letters». Η έκθεση ψηφιοποιεί τα ποιήματα (εικόνα και κείμενο) και φιλοξενεί επιστημονικά άρθρα εκδοτικής και ερμηνείας. Η τρίτη («“Bound—A Trouble—”: the Dickinson Archive») καταπιάνεται με την ίδια τη φύση και τη δυναμική του αρχείου, ενώ η τελευταία («Titanic Operas») συγκεντρώνει τις απόψεις σύγχρονων ποιητριών για την Ντίκινσον.

¹⁴ Η τωρινή μορφή του Αρχείου είναι η τρίτη του ενσάρκωση. Είχαν προηγηθεί το Walt Whitman Hypertext Archive από το 1995 έως το 2000 [<http://www.whitmanarchive.org/archive1/index.html>] και το The Walt Whitman Archive από το 2000 έως το 2007 [<http://www.whitmanarchive.org/archive2/index.html>].

¹⁵ Αρκτ. του Tagged Image File Format (ελλ.: Μορφή Αρχείων Εικόνων με Ετικέτες).

¹⁶ Αρκτ. του Extensible Markup Language (ελλ.: Επεκτάσιμη Γλώσσα Σήμανσης).

¹⁷ Αρκτ. του Metadata Encoding and Transmission Standard (ελλ.: Πρότυπο Κωδικοποίησης και Μετάδοσης Μεταδεδομένων).

¹⁸ Η προγενέστερη μορφή του (1994-2012) βρίσκεται αρχειοθετημένη εδώ: [<http://archive.emilydickinson.org/>].

Κλείνοντας τη σύντομη αυτή περιήγηση, αν κάτι προσπαθήσαμε να εκθέσουμε, έστω και δειγματοληπτικά, είναι ότι, περνώντας από την έντυπη συνθήκη στην ψηφιακή, αλλάζουν και οι τρόποι με τους οποίους προσεγγίζουμε την ανάγνωση της ποίησης και τη συστηματική μελέτη της. Και δεν έχει σημασία τόσο η μεγάλη ποικιλία του ψηφιακού τοπίου ή ο πλούτος του υλικού που μπορεί να εντοπιστεί στο διαδίκτυο, όσο μια ιδιαίτερα κρίσιμη παράμετρος του ψηφιακού: η ικανότητά του να εξελίσσεται, να μεταπλάθεται, να προσαρμόζεται, να είναι δυναμικό, ανοιχτό και πολύμορφο.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΟΥΚΑΣ